

مزاحمتی ادب دا مطالعہ: سرائیکی شاعری دے پرسنگ وچ

Abstract:

Saraiki poetry is saturated with multi dimensional subjects; mysticism, romanticism and resistance are the dominant among them. At present, resistance and cultural revival are the regional topics of Saraiki poetry and it plays a role in bridging a link between poets and the Wasebi (Local) people. This research article analyzed the elements of resistance and attempted to explore the different shades of resistance in poetry. As language is considered the key to culture, same is the case of poetry in expressing emotions which highlights regional deprivations and links up poetry with social cause!

KeyWords: Saraiki Poetry, Dimensions, Regional Topic, Resistance, Regional Deprivations

حیاتی دا قافلہ اَن گنت رُخ وٹیندے۔ کہے دگ تے ٹردیں ہوئیں کئی انہیں دا جواز وی مہیا کریندے۔ کہیں ویلھے کھڑے پانی وچ تھرکار پیدا کر ڈیندے اتے کہیں ویلھے جاری ساری قافلے کول کھینڈ وکھانڈ کر کے رکھ ڈیندے۔ حیاتی دی ایں من مرضی وچ بے انت رنگ کھینڈ ون، ون پونیاں آوازاں اُٹھدن، کئی طرح دے عمل اتے جوابی عمل پیش پوندن۔

تصادم دی ہوا گھلے تے مطابقت اتے مزاحمت ڈ وہیں اُشاک تھی ویندن۔ کیوں جو مطابقت دے نال نال مزاحمت یا ٹکراء وی شعور دی ہک وادھو خوبی ہے جیڑھی عوام اتے خواص ڈ وہیں وچ پاتی ویندی ہے۔ گویا مزاحمت یا ٹکراء ہک طراحویں شعوری رد عمل دا ناں ہے۔ پر مزاحمت کیڑھلے جنم گھندی اے:

”جڈاں انسانیت دی توہین، تمدن دی پائمالی، معاشرت دا استحصال اتے مذہب دی بے توقیری تھیون پے ونجے اتے سچائی تے صداقت دے دروازے بند تھیون

پے وچن تے ول قومیں دے جذبات وچ ہیجانی رد عمل پیدا تھیندے۔ ایس رد عمل وچ ادیب وی آپنا کردار ادا کریندے۔ اوندے قلم دی نوک تے کوئی کنو نہیں کریندی پر اوندی لکھت دی پڑو ساری دنیا وچ سٹائی ڈیندی ہے۔ اے پڑواتے گونج ای دراصل مزحمت ہے۔ عام لفظیں وچ ظلم تے استحصال دے خلاف اٹھن آلی کنو کون مزحمت آکھیا ویندے۔ (ترجمہ)“ (1)

گویا وسیب دا حساس ادبی طبقہ جیڑھے ویلے گھٹن زدہ ماحول کون تحریری تخلیقی ادب دی صورت وچ بیان کریندے؛ دراصل اُوہا نثر یا شعری ادب مزحمتی ادب آکھویندے۔ ادب آچنی دھرتی دا پرچھاوا ہوندے اُتے لکھاری وسیب وای ہوندے۔ ایس کیستے دھرتی دیاں خوشیاں، اوندے ڈکھ، استحصال، تذبذب، ترقی تے تنزلی اے سبھوں کجھ جیڑھیلے لکھاری ڈیہدے، اوکوں جان تے مریندے اُتے محسوس کریندے تے ول آچنی لکھت دا بیانیہ بنا گھندے۔ اے بیانیہ ہک زمانے دی سند، کئی نویں فکری تحریکیں دی تاریخ اُتے کئی ذہین دی طاقت بن ویندے۔

وسیب وچ تھیون والا عدم توازن نہ تے کڈا ہین بغیر وجہ دے ہوندے اُتے نہ ای اثرات کنیں بغیر رہ سگدے۔ کیوں جو ہر موجود آپنے ماضی نال کھنائیں نہ کھنائیں متاثرہ ہوندے۔ اے Cause & Effect دے سائنسی اصول تے کم کریندے۔ کئی وی ثقافتی، وسیبی اُتے سیاسی عمل آپنے مقاصد نال جڑیا ہوندے۔ جڈاں جو مقاصد ماضی دے کہیں عمل دار و عمل ہوندن جیڑھے جو مثبت اُتے قابل عمل وی ہوندن۔ ایہا ای پریکٹس ادب وچ وی ملاحظہ کییتی وچ سگدی۔ ایس سلسلے وچ ڈاکٹر قمر کیس آپنے مضمون ”پاکستانی ادب میں احتجاج کی آواز“ وچ لکھدن:

”جب کوئی قوم غلامی یا ظلم و استحصالی کی جارحانہ قوتوں کے خلاف جدوجہد کرتی ہے تو اس کے ادب میں بھی اس صورتحال کا انعکاس فطرتی ہوتا ہے۔ اس لیے کہ ادب کے حقیقی سرچشمے قومی زندگی کی واردات اور اجتماعی حوادث و حالات سے پھوٹے اور ادیب کی شخصیت کے حوالے سے ایک ارتقائی لہجہ اختیار کرتے ہیں۔ پاکستانی ادب میں بھی پاکستانی عوام کی سیاسی اور تہذیبی جدوجہد کے نقوش صاف اور روشن نظر آتے ہیں۔“ (2)

ایس طرح دی ادبی کوشش برصغیر پاک و ہند دے کینوس اُتے تاریخی تے سماجی لحاظ نال ہر علاقائی زبان وچ مطالعہ کییتی وچ سگدی اے۔ مغلیہ دور دیاں قباحتاں، نوآبادیاتی زمانہ، ایسٹ انڈیا کمپنی دے ظلم، 1857ء دی جنگ آزادی، ہندو مسلم فسادات، جدوجہد آزادی، سماجی تے ادبی رومانیت، 1947ء دے بعد مارشل لاء دے ڈیہاڑے، ول پاکستان وچ جاگیر دارانہ نظام، پس نوآبادیاتی دور،

وڈیرہ شاہی، ملائیت، بنیاد پرستی اے کچھ علاقیں نال حکومت دا انفرادی سلوک ایہو سوس ہدف ہن
جیڑھے مزمتی ادب کول بنیاد فراہم کریندن۔

اردو ادب وچ ایس ادبی مزمت دا آغاز باقاعدہ طور تے ترقی پسند تحریک نال تھیا۔ جیندے
اثرات اُردو دے نال انہیں پاکستانی زبانیں وچ وی مطالعہ کیجیے وچ سگدن۔ ڈاکٹر سلیم اختر اُردو
ادب وچ مزمتی ادب دی شروعات بارے لکھدن:

”اردو میں اگر مزمتی ادب کا مطالعہ مقصود ہو تو ترقی پسند ادب کی تحریک سے اس
کا منظم آغاز قرار دیا جا سکتا ہے۔ اس لیے کہ مزمت اور اس پر مبنی رویے اس
تحریک کی گھٹی میں تھے۔ چنانچہ غیر ملکی تسلط کے ساتھ ساتھ سماجی برائیوں،
جاگیرداری، سرمایہ داری، ترقی کی راہ میں مزاحمتی اقدار و مسلمات، جہالت اور
ملائیت کے خلاف بطور خاص لکھا گیا۔“⁽³⁾

جیویں انسانی تاریخ مزاحمت دے نال حیاتی دیاں نویاں نویاں رہیں گولیندی رہی اے۔
ایویں ایس مزمت و سببی ادب کول وی نویں نویں موضوع ڈتن۔ جے سرائیکی شاعری دی گالھ کروں
تے تصوف دے بعد مزمت ہک استجھا جاندار شاعری رویہ ہے جیوں سرائیکی شاعری کول ہر لحاظ نال تو نگر کر
ڈتے۔ ایندے موضوعات دا تنوع ڈ سیندے جو سرائیکی وسیب وچ مزمت ہک شعوری ارتقاء دا ناں ہے۔
ادب اے خاص طور تے سرائیکی ادب وچ مزمتی رجحانیں دا ہون دراصل ادیب دی آپنے سماج نال
گہری جڑت دا اظہار یہ ہے۔ ایس سلسلے وچ و سببی ہون پاروں ادیب دے کچھ تے تجربے ہن، کچھ
مشاہدے اے ہوں زیادہ محسوسات ہن۔ جیویں جو کتاب ”سرائیکی وچ مزمتی شاعری“ دے دیباچے
وچ رقمطراز ہن:

”ہک اجتماعی المیے دے احساس کول دھیان وچ رکھیندے ہوئے ہر شاعر نے
ہڈ ورتے تجریاں کول بیان کیتا ہے۔ اے اُچھے پچھے لوکاں دی کوئی نہ کوئی
تصویر تراشی ہے۔ اے آپنے رد عمل تے تجریاں نال سرائیکی زبان کول نویاں
ترکیاں ڈتیاں ہن۔ سرائیکی شاعران عوام دیاں مشکلاں، مصیبتاں اے حزیمتاں
کول جذب کرتے شعری ہنر اختیار کیتا ہے۔ اے فن دی دنیا وچ عالمی معیاراں
دی پاسداری کیتی ہے۔ سرائیکی شاعری دے رنگ اجاڑاں، قبرستاناں اے
سفاکی دے ضابطیاں وچوں رستہ بنیندے ہن۔ آج دی شاعری اعصابی تناؤ دی
پیداوار ہے اے ماس ہسٹیریا دی پیداوار اے جبر دا استعارہ ہے۔“⁽⁴⁾

دینا دے ادب وچ خاص طور تے شاعری وچ عموماً ڈور رجحان ہوں زیادہ پاتے ویندن۔ ہک

رُحمان دے تحت اطمینان قلب، طمانیت، شگفتگی، شگفتگی اُتے رومانوی موضوع یا اثرات پاتے ویندن۔ موضوع دے حوالے نال ڈوجھے بنیادی حصے وچ اُفتادگی، وسیبی کتھا یا ول غم یا ظلم دے خلاف جوابی عمل دی الجھی کتو یا نتارا نشا برتھیندے۔ جڈاں جو ایندے مقابلے وچ سرا نیکی شاعری دیاں ترے بنیادی جہتاں یا رُخ ہن۔ یعنی شاعری موضوعاتی حوالے نال ہک مثلث ہے۔ جیندے ہر ترے کونیں اُتے ترتیب وار تصوف، رومانس اُتے مزمت ڈٹھے وُح سگدن۔ سرا نیکی شاعری وچ تصوف میلان تے روایت ہے۔ رومانویت مزاج دی شگفتگی اُتے طبیعت دی مٹھاس تے شیرینی ہے۔ جیڑھی کہیں ویلھے دلی اطمینان اُتے کہیں ویلھے دلی اضطراب دی وجہ ہے۔ جڈاں جو مزمت وسیبی اُتے ثقافتی جبر دے خلاف ردِ عمل یا جوابی عمل ہے۔

سرا نیکی مزاجتی شاعری وچ جیڑھا منظر نامہ پیش کیتا گئے اوندے پچھوں تاریخ دا جبر، جغرافیائی ستم ظریفی اُتے وسیبی ہُسن تے گھٹن کار فرما ہے۔ بہوں گھٹ شاعری ایہو سنویں ہے جتھاں مزمت فطرت تے قدرت دے جبر دے سامنے لاچارگی دا استعارہ ہے۔ ول سرا نیکی شاعری وچ مزمتی رُحمان عالمی اُتے قومی سطح تے تھیون آلیں تبدیلیں دے سبب وی ہے۔ مزمتی شعری ادب دی تخلیق دی خواہ کوئی وی وجہ ہووے؛ اوں وجہ نے حساس ذہن شاعر کون ہک مثبت رُحمان نال سلاڑ ڈتے۔ جیندے نال شاعری خواہیں دی دنیا وچوں نکل کراہیں حقیقی رنگیں نال سج گئی ہے اُتے موضوع وچ تنوع تے سرا نیکی شاعری کون بہوں ثروت مند کر ڈتے۔

سرا نیکی جغرافیائی، وسیبی اُتے تاریخی وجوہات کونوں قطع نظر جیکر سرا نیکی شاعری اُتے نہیں ادبیات دے اثرات دا جائزہ گھدا وُچے تے مزمتی تحریک دے حوالے نال انگریزی اُتے اردو زبان تے ادب وی سرا نیکی ادب کون بالواسطہ اُتے بلاواسطہ متاثر کیتے۔ جیکر صنفی اعتبار نال مطالعہ کروں تے آزاد نظم دا رواج انگریزی ادب کون تھیا۔ ترقی پسند لکھاریں آزاد نظم کون اپنایا اُتے اردو شعری صنفیں وچ اضافہ کیتا۔ اوں ویلھے آپنے جذبات دے اظہار کیتے اے ہک سوکھا انداز ہا۔ جیندے وچ ردیف تے قافیہ دی کوئی پابندی کوئی۔ پر شعری بہاؤ، ترنم، ترکیب، تشبیہ، استعارہ، صنعت تضاد اُتے تکرار لفظی وغیرہ اے ساریاں شعری وصفات ایندے وچ پاتیاں ویندن۔

ہر زمانے وچ اُتے ادب دی ہر ونکی وچ اردو ادب نے سرا نیکی ادب کون نہ صرف نویں جہتیں نال سُنچا پو کیتے بلکہ موضوعات دے اختلاف سرا نیکی لکھاری وچ نویں نویں موضوعات کیتے آمادگی اُتے تخلیقی جوہر کون پیدا کیتے۔ ایہا ای وجہ ہے جو ہک پاسوں سرا نیکی ادب خاص طور تے سرا نیکی شاعری وچ ملکی اُتے عالمی معیاریں دی پاسداری کون مطالعہ کیتا وُح سگدے اُتے ڈوجھے پاسے پسماندہ پنجاب دیاں محرومیاں اُتے ظلم سرا نیکی ادب وچ پرانے تے نویں موضوع دی حیثیت نال تقابل کیتے وُچ

سگدن۔ ایں موضوعات دے تنوع نے کئی لفظیات اتے نویاں ترکیبیں کون جنم ڈتے۔ مزجمتی شاعری اعصابی تناؤ دے انخلا دا بہترین ذریعہ ہے۔ حیدرے ذریعے کلمہ حق الایا ویندے۔ نال ای ویسی اتے سیاسی جبر کول تاریخ دا حصہ وی بنایا ویندے۔ ایں پاروں ہک مثال ڈیکھو:

ہُن غریبی وی ڈنن بن گئی اے
نامرادن ڈکھان بن گئی اے
جیڑھی بھاء چاون آئی ہئی اقبال
سارے جھکے دی سائن بن گئی اے (5)

انہیں مصرعیں دا تاریخی پچھوڑ وی ہے اتے علمی تے ادبی پس منظر وی۔ ترجمے اتے چوتھے مصرعے وچ سرانیکی اکھان ”بھاء چاون آئی تے جھکے دی سائن بن گئی“ دے ورتاؤے انہیں شعریں کول معنویت اتے مقصدیت نال سنہپ ڈتے۔ شعریں وچ محاورے اتے اکھان دا ورتاؤ شاعری خوبی سمجھیا ویندے؛ پر ایندے پچھوں تاریخی پس منظر وی اہمیت دا حامل ہے۔

ایں اکھان دا ظاہری مفہوم تے اے ہے جو گھر دے ورتاؤے دی چھوٹی موٹی شے اُدھار گھنن آئی ہئی پر پورے گھر اتے قبضہ کر کے بہہ گئی ہے۔ جڈاں جو گچھے معنی اے ہن جو ایسٹ انڈیا کمپنی وی تجارت دے بہانے نال انگریز برصغیر وچ پیٹھا اتے پورے علاقے دا مالک بن گیا۔ ول مسلمانیں اتے ہندوئیں وچکار ویسی اتے ثقافتی انتشار دا سبب بلکہ اصل وجہ بن گیا۔ حیدر نتیجے اے نکلیا جو جیڑھے لوگ چھڑا ویسی اتے ثقافتی تنوگ کول اہمیت ڈیندے ہن اولوگ وکھری قومیت دا نعرہ لاوون تے مجبور تھی گئے۔ ہندو اتے مسلمان آج وی Survival کیئے اٹھی کھڑے اتے ایں سب دی بنیاد دی وجہ برطانوی سامراج بنیا۔

جیکر ایں مصرعے دا پس منظر پاکستان بنن کون بعد ہجرت دے واقعے کول گھدا ونجے اتے پنجاب دے خاص پٹھلے علاقیں کول مرکز سمجھیا ونجے تے سرانیکی علاقیں تے سرانیکی زبان دے حوالے نال مزجمت چا پدی اے۔ 1947ء دے بعد آنون آ لے مہاجرین کول حکومت انہیں علاقیں وچ زمیناں تے گھر ڈتے۔ انھاں نہ صرف کاروبار کیئے بلکہ انہیں علاقیں دے کاروباری سردار بن گئے۔ خود علاقے والے انہیں دے محتاج تھی گئے۔ سرانیکی شاعری دا مطالعے کرن نال پتہ چلدے جو اے خطہ محرومیں دی آماجگاہ بن گئے۔ جتھاں حساس ادیب اپنے مسائل دی داستان گوئی کریندا چا پدے اتے شاعری وچ مزجمت ہک سُنچا پون تے نشا بر موضوع ہے۔ سرانیکی شاعریں ریاستی بیانیے دی ہوک ویسی محرومیں دی کوک اتے انفرادی تنزلی کول مزجمتی انداز وچ پیش کیئے۔

کتھائیں استحصالی دے رد عمل وچ، کتھائیں حقوق اتے ڈاکہ زنی دی صورت وچ مزجمتی

شاعر ہر دور وچ سچ ثابت کرن دی کوشش کیتی ہے۔ جا بر حکمرانیں دے خلاف کہیں نہ کہیں صورت مزحمت خود بخود سر پٹ اوندی ہے۔ دھرتی واسیں دا ڈکھ درد مجھن آ لے آپنی لکھت تے شاعری دے ذریعے کمزور آتے جنے لوکیں نال ڈکھ دی سانجھ کریندن اتے حقوق گھنن دی تدبیر کرن آ لے پاسے راہ لیندن۔ سرائیکی ادب دا ہر ڈو جھاشاعر وسیب دیں محرومیں اُتے لکھدا نظر آندے۔ مثلاً جہانگیر مخلص وسیب دا نمائندہ مزحمتی شاعر ہے جنیں سوچاں تے لفظاں دے ذریعے وسیبیں کون سچاک کرن دی کوشش کیتی ہے۔ روہی نال تھیون والی وانجھ، ستیج دی سچ برکوں آواز ڈتی۔ ایں شاعر دیں لفظیں دی دردیلی کنو ہر ایوان تیں پچی ہے۔ او ہر تھاں حقوق دی برابری دی گالھ کریندے، روہی تے ستیج دا سچپا اونکوں مزاحمتی وین تے مجبور کر ڈیندے۔ غزل دے چند مصرعے ملاحظہ کریسو:

روح دی روہی زلی ساہ دا ستیج اگیا

ہاں توں بکڑہ دے ہوکے نکلدے ریہے

ڈکھ ڈیرا دریاں گستان اگلیاں دیوچ

ساڈے پیراں دے چھالے پچلدے ریہے (6)

حسن رضا گردیزی جیڑھے ملتان دے وسیک ہن۔ حساس اتے حقیقت پسند شاعر ہن۔ اُنھاں دی شاعری حقیقت نگاری اتے مزاحمتی حوالے نال ہک معتبر سنجان ہے۔ اُون شاعری کون وون دی بجائے حقیقت دے شیشے وچ سانچے۔ جتھاں شاعر دا مزحمتی بیانیہ کوک بنن دی بجائے گھٹی بن کراہیں دل تے دماغ اتے اثر کریندے۔ اگرچہ حسن رضا گردیزی نظم اتے آزاد نظم دے سچا پو شاعر ہن، جہاں دے موضوعات وچ واردات قلبی دے بعد حقیقت نگاری اتے مزحمت وسیب نال جڑت دا اظہار یہ ہے۔ انھیں دی نظم ”سرکس“ وچوں کجھ مصرعے بطور مثال ڈیکھسو:

جیڑھے ویلے قوم کوئی اگیڑاں دے وچ آویندی

کہیں آمر دے پنجرے دے وچ اوکھے وقت بھیندی

ڈو وقتاں دی روٹی کیتے غیرت وچ کھڑوندی

فرق اتا ہے شینہہ سرکس دے پنجرے اندر مردے

قوم کڈاہیں مر نی سگدی، ظالم آمر مردے (7)

آج دی دنیا اقتصادی مفادات، خود غرضی، ٹیکنالوجی دی اندھی تقلید کرن والی دنیا ہے۔ ایتھاں انسان کنوں زیادہ مادی وسائل دی اہمیت تے وقعت ہے۔ ایں مادی دنیا وچ غریب تے تقدیر دا ماریا صرف ہک پُر زے دی حیثیت نال کم وچ لایا ویندے۔ پُر اوندنا حق اوندی صلاحیت دے مطابق نہیں ملدا۔ صلاحیت تے گجا اکثر اونکوں انسان ہون دا شرف وی نصیب نہیں تھیندا۔ امن دے علم بردار ایہو

جئیں انساناں بارے نعرے لاکراہیں، سوئے کپے پیندن اے محل بنیدن۔ پروسیب دا غریب طبقہ ہر روز ویلھے کنوں پچھواں تھیدے ویندا۔ اٹجھے حالات کہیں وی حساس شاعر کون ہر ویلھے حقیقت پسندی اے مزجمتی شاعری کرن تے اُکسائی رکھیندن۔ ہک نظم ”اے انسان“ وچوں کجھ مصرعے ملاحظہ کریو:

اے انسان جہاں دی محنت عرش توں رزق لہاوے
اے انسان جہاں دا کھٹیا، ہر کوئی پہہ کے کھاوے
اے انسان جہاندے ہتھوں، جھولیاں بھرن زمیناں
اے انسان جہاندے خون تے چلدن سب مشیناں
کیا آبدن کیا سوچ کریندن، کون انہاندی جائزے
بخت آلیاں کیا سوچ کریندن، گلھے کنڈوں رانڑے (8)

سرائیکی مزجمتی شاعری کون و سنیکی شاعری آکھوں تے درست ہوی۔ کیوں جو مزجمت دی صورت شاعر جو وی گالھ کریندے او وسیب دے لوکاں کون آپنی گالھ لگدی ہے۔ ایہا ای وجہ ہے جو لوک مزجمتی شاعر نال ودھ پیار کریندن اے فطری طور تے او انھیں کون آپنا ہجن لگدے۔ جیڑھی گالھ کرن دی جرات اے انداز انھیں کنوں کائی، مزجمتی شاعر انھیں دی عکاسی کریندے۔ انھیں دے ڈکھ درد اے محرومیاں کون متعلقہ ایوانیں تیں پچاؤن دا آہر کریندے۔ ایہا ای وجہ ہے جو وسیب وچ مزجمتی شاعر اے اوندی شاعری کون قبولیت حاصل ہے۔ خاص طور تے وسیب دا پینلا طبقہ مزجمتی شاعری کون آپنا محسن، غم خوار، محبت سمجھدے۔ اونکوں آپنا ساتھی تے درد دا سنجھی چا پدے۔ ارشاد تونسوی جہاں دا تعلق علمی زرخیز دھرتی تونسہ شریف نال ہے۔ وسیب دے ڈکھ درد کون آپنا درد بنا نشا بر کرن آ لے شاعر ہن۔ انھاں دی ہک نظم ”چوڑھیں دا گانوں“ وچوں کجھ مصرعے ملاحظہ کرو:

اساں ڈکھ پرچھانویں
نہ کوئی ساڈی چھاں تے پاہوے
نہ کوئی ساکوں چانے
ساڈی چھاں کنڈیری چاوے
ہرتلی زخماوے
سمجھن والی گالھ نہ ڈے
سمجھیاں ول سمجھاوے
ساڈے ویڑھے تیج چھٹیجے
پے دے ویڑھے چاوے

سمجھ نہ ساکوں آوے (9)

سرائیکی زبان و ادب وچ مزمتی شاعری سُنچا پو آتے ویسی شاعری ہے۔ جیندے اندر ویسب دے سارے یکھے اتے پھکے رنگ اُبلدے ہوئے نظر دن۔ جتھاں شاعر ویسب دی ہوک بن کراہیں نعرے لیدیا دے۔ ڈکھاں دے و پار کریندا دے۔ دیگر سرائیکی مزمتی شاعراں وچ سعید اختر، اشوعلل، رفعت عباس، عاشق بزدار، عابد عمیق، مظہر عارف، نصر اللہ خان ناصر، عزیز شاہد، مالک اُستز وغیرہ سر کڈھوے شاعر شمار تھیندن۔

آخر وچ صرف اتنا جو مزمت در حقیقت انسان دے اندر ہوندی اے جیکوں کتھائیں روز ازل دے نال سلاژن دی لوڑ ہے۔ اے نوٹوا سٹیٹ (اصل دی نقل) دنیا ہے، جیندے وچ حقیقتی تے اصلی رنگ گولیدیں گولیدیں ساری حیاتی مک ویندی ہے۔ جتھاں کتھائیں کوئی کمی کوتاہی نظر دی اے اُتھاں ادب وچ حقیقت پسندی سر چا گھندی اے ول حقیقت نگاری ویسب دے ڈکھیں داچولا پا کراہیں مزمت کوں جنم ڈیندی اے۔

References:

- * Assistant Professor, BZU. Multan.
- 1- Urdu Lugat: Tarikhi Asool Per, J.17 (Karachi: Urdu Lugat Board, 2000)927.
- 2- Tahir Tonsvi, Dr.- Saraiki vich Mazahmti Shaeri (Multan: Saraiki Adbi Board, 1995)21.
- 3- Saleem Akhter, Dr.- Tanqidi Estlahat 'Tozihi Lugat' (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2011)244.
- 4- Tahir Tonsvi, Dr.- Saraiki vich Mazahmti Shaeri, 13 to 15
- 5- Iqbal Sokri- Dukh di Janj (Dera Gazi Khan: Dabistan-e- Sahr, 1999)90.
- 6- Jahngeer Mukhlis- Meda Kot Der Aur Jag wla (Multan: Saraiki Study Center BZU, 2019)110.
- 7- Hussan Raza Gardezi- Dhaby Dhory (Multan: Hamdard Press, SN)61.
- 8- As Above, 105
- 9- Irshad Tonsvi- Nadi Naa Sanjok (Multan: Saraiki Study Center BZU, 2006)22, 23.